

SKOLEMATERIELL TIL FORESTILLINGEN

FABRIK

Utarbeidet av Gabrielle Brechner, Wakka Wakka Productions.

Materiellet er ment som et forslag som lærere kan benytte i forbindelse med visningen av ”Fabrik”, en forestilling laget av Wakka Wakka Productions, i samarbeid med Figurteateret i Nordland.

Innhold:

I. Om forestillingen ”Fabrik”

II. Klasseroms-aktiviteter og kartlegging av forkunnskap FØR man ser ”Fabrik”

1. For elever på barne- og ungdomstrinnet
2. For elever på ungdomstrinnet.
3. Kartlegging av forkunnskap (Ungdomstrinnet).

III. Historisk bakgrunnsmateriale.

1. Moritz Rabinowitz – en kort biografi

(Merk! Mer historisk bakgrunnsmateriale, aktiviteter/oppgaver til bruk ETTER å ha sett forestillingen, ordliste og forslag til referanselitteratur vil bli lagt ut i løpet av kort tid.)

I. Om forestillingen ”Fabrik”

*“Jeg er en forretningsmann.
Med denne lille avhandling håper jeg å vekke opp den alminnelige samfunnsborger.
Jeg håper å gjøre ham kjent med de bitre realiteter som henger ved en verdenskrise.
Jeg håper å kunne bevise at politisk isolasjonisme, hat og stenging av grenser
er årsaken til mye av tragedien i vår verden i dag.”
Moritz Rabinowitz, fra forestillingen Fabrik.*

”Fabrik” forteller historien om Moritz Rabinowitz, en fattig polsk jøde som immigrerte til Norge og ”skapte en fabrikk av en knapp”. Kort etter at han kom til Norge, på begynnelsen av 1900-tallet, etablerte Rabinowitz seg i den lille fiskeribyen Haugesund. Han ble forelsket i landet, den lille byen og innbyggerne der, og til tross for sin status som en relativt sett outsider på bakgrunn av sin religiøse tilknytning, og det faktum at han og hans familie var de eneste jøder i byen og i områdene

flere mil utenfor byen, klarte han etter hvert å bygge opp et av de største klesindustriimperier i landet.

Han var en visjonær mann, som i 1920 og 30-årene skrev artikler i lokale og riksdekkende aviser, hvor han blant annet diskuterte Norges naturressurs økonomiske potensialer og fremmet sine ideer om en felles europeisk pengevaluta og handelsunion – ideer som etter som tiden gikk er blitt satt på dagsorden i Norge.

Så tidlig som i 1933 skrev han artikler hvor han advarte sine landsmenn om Hitlers vei til makten i Tyskland og naziregimet. Advarslene ble stort sett ignorert av hans landsmenn, men ble registrert av nazistene, som dagen etter den tyske invasjonen av Norge i april 1940, startet klappjakt på Rabinowitz. Mange har sagt at han var den første jøden i Norge som nazistene startet jakt på. Han ble tatt til fange i desember samme år. I februar 1942, ni måneder før massedepotasjonen av norske jøder, var Rabinowitz allerede død, drept i Sachsenhausen, slått i hjel i følge vitner.

Innbyggerne i Haugesund hadde bare en jødisk familie å verne om fra nazistene og enda så gjorde de det ikke. Det antas at enkelte innbyggere hjalp å ta Rabinowitz til fange, men antagelsen er ikke nevneverdig blitt diskutert og forsøkt bevist. Det fantes også innbyggere som hjalp ham. Men et stort flertall gjorde det ikke.

Til tross for dette var Haugesund det sted han stolt og begeistret kalte sitt hjem. Angivelig skal han kort før sin død ha uttalt følgende til en overlevende fangekamerat:

”Hvis du noen gang møter noen fra Haugesund, vær snill å fortelle dem at etter min familie og mine arbeidere, gikk tankene mine til dem.”

Basert på Moritz Rabinowitz’ egne skrifter, benytter *Fabrikk* musikk, komedie og dukker. Ved hjelp av disse midler ønsker gruppen å skape en åpenhet og resonans på de vanskelige spørsmål forestillingen reiser og skape et rom for samtaler om sosial rettferdighet, forskjeller, hukommelse og tap.

II. Klasseroms-aktiviteter/kartlegging av før-kunnskap FØR man ser ”Fabrik”

”Fabrik” sentrerer seg rundt livet til Moritz Rabinowitz. Rabinowitz var en outsider blant hjembyen Haugesunds innbyggere og dette til tross for at han slo dype røtter der. Han var også en offentlig talsmann for kamp mot diskriminering og religiøst hat, noe som førte til forfølgelse og hans død i hendene på nazistene. Dessverre er hans historie uløselig knyttet til Holocaust.

Før dere ser ”Fabrik” kan du som lærer benytte aktiviteter som kan hjelpe dine elever til bedre å forstå de tema som forestillingen reiser og også de historiske fakta som forestillingen er basert på. Ved å gjennomføre disse aktivitetene forut for forestillingen vil forhåpentligvis kunne være med på å skape den nødvendige åpenhet under forestillingen og som vil gjøre det lettere for dem å forstå og bearbeide de tema og fakta som forestillingen fremmer. Aktivitetene/kartleggingsspørsmålene av kunnskap under kan også være effektive etter forestillingen:

1. For elever på barne- og ungdomstrinnet.

(Kilde: Anti-Defamation League):

“SITRONER”

En aktivitet om generalisering og stereotypisk tankegang.

Hva som trengs:

Til fase 1: En sitron til hver gruppe på 4-5 elever.

Til fase 2: I tillegg en annen frukt (banan, kiwi osv.) til hver gruppe.

Det med størrelse egnet for å dele inn deltagerne inn i mindre grupper, og som tillater at de kan snakke uten å forstyrre de andre gruppene.

Fase 1:

Fremgangsmåte:

1. Legg alle sitronene på et bord hvor alle kan se dem. Be deltagerne beskrive det som er karakteristisk ved en sitron (for eksempel rund, gul, sur osv.). Noter deltagerens responser på tavlen.
2. Del deltagerne i mindre grupper og gi hver gruppe en sitron.
3. Be deltagerne bli kjent med sin sitron ved å studere den og merke seg alle helt spesielle trekk ved sin sitron. Be dem ikke å merke eller endre sitronen. De kan gi sitronen sin et navn, lage en historie om den, og forsøke å betrakte den som et individ.
4. Etter en kort stund, be noen fra hver gruppe å fortelle de andre om sin sitron.
5. Samle inn alle sitronene og bland dem sammen. Be så en fra hver gruppe å komme opp og ta opp ”sin” sitron. (Dette byr vanligvis ikke på noe problem siden de nå har lært å kjenne sin sitron som unik og individuell.)

Oppfølgingsdiskusjon – spør følgende spørsmål:

1. Hvorfor var det så lett for dere å gjenkjenne deres sitron?
2. Har du hatt spesielle oppfatninger om noen som endret seg etter hvert som du lærte å kjenne ham eller henne bedre? (Disse oppfatningene kan være stereotyper).
3. Har noen hatt spesielle oppfatninger om deg som endret seg etter hvert som de lærte å kjenne deg bedre?
4. Hvorfor kan stereotyper være skadelige?

Fase 2:

Fremgangsmåte:

1. Gi hver gruppe en annerledes frukt (en kiwi, en papaya, et granateple, en banan osv.).
2. Fortell deltagerne at noen nye frukter vil innvandre det tidligere monokulturelle Sitronland. La hver gruppe få fem minutter til å avgjøre om de vil akseptere eller nekte "outsider"- frukten adgang. Be dem lage en historie/et rollespill om sin avgjørelse, som skal presenteres for plenum.
3. La hver gruppe få to minutter til å presentere sin begrunnelse for å akseptere eller nekte "fremmed"-fruktens adgang.

Oppfølgingsdiskusjon - spør følgende spørsmål:

1. Hva bestemte dere om å la "outsideren" få komme inn?
2. Har du noen gang vært en kiwi i en sitronverden? Hvordan taklet du det?
3. Hvem er "outsiderne" på din skole? I ditt lokalsamfunn? Hjemme hos deg?
4. Hva (handlinger, holdninger) får folk til å føle seg uvelkommen? Hvordan kan vi hjelpe folk til å føle seg velkomne i vårt lokalsamfunn?

2. For elever på ungdomstrinnet.

(Kilde: Anti-Defamation League):

“SYNDEBUKKGJØRING”

En aktivitet til å forstå forskjellen mellom stereotypi, fordom, diskriminering og syndebukkgjøring.

Målet med denne aktiviteten er å undersøke hvordan stereotypi, fordommer og diskriminering kan lede til urettferdig at individer og grupper blir beskyldt for hendelser, når årsaken eller årsakene i virkeligheten er uklare eller når årsakene/skylden faktisk ligger andre steder.

Fremgangsmåte:

1. Skriv setningene under på tavlen. Få elevene til å identifisere hvert utsagn som et eksempel på stereotypi, fordom eller diskriminering.
 - Ungdomskoleelever er alle spedbarn. (en stereotypi)
 - Vi liker ikke ungdomskoleelever. (en fordom)
 - Ikke la ungdomskoleelever leke med oss. (diskriminering)
2. Presenter klassen for definisjonene på begrepene stereotypi, fordom og diskriminering (se under) og la så enkelte elever gi eksempler lik de i pkt. 1 over. Definisjonene er følgende:
 - A. En **stereotypi** er en overforenklet generalisering av en hel gruppe mennesker uten hensyn til individuelle forskjeller.
 - B. En **fordom** er før-dømming, å legge seg opp en mening om en person eller en gruppe mennesker uten tilstrekkelig kunnskap. Fordommer er basert på en stereotypisk tankegang. En fordom er en holdning.
 - C. **Diskriminering** er adferd som kan følge fordommer. Diskriminering er på mange områder (som arbeidsliv, boligmarked, politikk osv.) å nekte noen deres rettigheter og få en rettferdig behandling.

Når det er tydelig at elevene forstår skillet mellom de ulike definisjonen, vis dem da utsagnene under og be dem på nytt å identifisere dem som eksempler på stereotypi, fordom eller diskriminering:

- Alle tenåringer er butikkyver. (en stereotypi)
 - Jeg liker ikke tenåringer. (en fordom)
 - Tenåringer har ingen adgang til min butikk. (diskriminering)
4. Etter at elevene har identifisert hvert utsagn riktig, legg til det fjerde utsagnet under:
 - Tenåringer har skylden for at butikkprisene er så høye.

5. Be elevene om å reflektere over følgende spørsmål knyttet til utsagnet over:

- Hva er den underliggende antakelsen bak dette utsagnet (at tenåringer har skyld for at prisene er høye).
- Hvordan kan du vite om denne informasjonen er korrekt?
- Hvilke andre grunner kan det være til at prisene er høye? (F. eks. at butikkeieren ønsker å skape profitt.)
- Mener du at det er rettferdig å beskyldte tenåringer for høye priser uten flere fakta, mer informasjon? Begrunn svaret ditt.
- Hvordan kan stereotypi lede til beskyldninger?

Skriv ordet ”syndebukkgjøring” eller ”å gjøre noen til syndebukk” på kritt- eller papirtavlen. Definer ”syndebukkgjøring”, som skjer når folk urettferdig legger skylden på en person eller en gruppe for noe som skyldes andre individer/grupper eller andre forhold, eller skjer når det er uklart hvor skylden ligger. Å si at tenåringer har skylden for høye priser er et eksempel på ”syndebukkgjøring”.

3. Kartlegging av før-kunnskap (Ungdomstrinnet).

Før dere ser forestillingen ”Fabrik” kan det være en fordel å kartlegge elevenes kunnskaper om den historiske bakgrunnen for forestillingen. Be elevene dine svare på alle eller noen av spørsmålene under. Server ett av spørsmålene av gangen, og gi dem før du går videre til neste spørsmål 5 minutter (mer eller mindre, avhengig av hva de trenger og hvor mye de skriver) til å skrive ned sine svar.

Du kan så la dem lese sine svar høyt for å lære hverandre, du kan også lese dem selv og forberede øvelser/oppgaver basert på elevenes svar, eller en kombinasjon av begge fremgangsmåter. Spørsmålene er:

- Hva vet dere allerede om Moritz Rabinowitz?
- Hva vet dere om det jødiske folk?
- Hva vet dere om den andre verdenskrig og nazistene?
- Hvilke spørsmål har dere?

III. Historisk bakgrunnsmateriale for ”Fabrik”

1. Moritz Rabinowitz – en kort biografi.

Moritz Rabinowitz ble født 20. september 1887 i Rajgrad, Polen, som lå i et område som var annektert av russerne i perioden 1795-1918. Hans far var rabbi og hans mor hjemmевærende håndverker. De var fattige, noe som skapte en lyst hos Rabinowitz på kunnskap og forbedre sine kår. Helt fra hans tidligste barneår likte han å lese, skrive og erverve kunnskap. Han valgte tilslutt å forlate Kheder, den tradisjonelle, religiøse skolen på hjemstedet, for å begynne på folkeskolen. Der fikk han privatundervisning på fremmespråk. Da han var 14 år gammel fikk han et brev fra en slektning i Norge, som oppfordret ham til å komme til Norge for fortsette sin utdanning. Hans sterke reiselyst, de fattige forholdene han levde i og pogromene og de russiske myndighetenes mishandling av jøder, gjorde valget lett:

”De fattige, idylliske omgivelsene og forholdene som hersket i hjembyen min kunne ikke lenger tilfredstille meg. Fra min tidligste barndom opplevde vi at russerne hindret vår bevegelsesfrihet, særlig oss israelitter. Vi kunne ikke forvente oss offentlige stillinger, vi hadde ingen rett til å kjøpe eget land eller til å slå oss ned der vi ønsket det ...”.

Mot slutten av 1901 ankom Rabinowitz Bergen, Norge. I en tid arbeidet han i sin onkels forretning. I 1911 oppdaget han og falt for Haugesund, en liten by som lå innerst i en fjord på vestkysten av Norge. Han slo seg ned der og tyve år etter uttalte han følgende:

”Det var noe attraktivt ved Haugesund, noe frisk ved innbyggerne. De var tolerante og vennlige i måten de levde og oppførte seg ... De var fri for snobberi, naturlige og åpenhjertige mennesker...”.

Ved hjelp av bare en dress og en frakk etablerte han en liten klesbutikk. Innen få år hadde han utvidet sin forretning til to store butikker mellom to av byens parallell gater og etablert også butikker i Stavanger, Egersund og Kristiansand, og filialer landet rundt. Hans forretningsmotto var enkelt og slagkraftig: Å tilby kvalitet til priser folk flest kunne ha råd til. Og slik det fremgikk av en av hans avisannonser: ”Høflig kundebehandling. Intet kjøpepress.”.

I 1928 åpnet han sin første fabrikk, Hagesund Manufakturfabrikk A/S, i lokalene til en gammel sykkelfabrikk. Fabrikken hans hadde 12 ansatte. Året etter startet han sine planer om å designe og bygge sin egen fabrikkbygning. I 1934 foretok han en fullstendig reovering av begge sin forretninger i Haugesund. Han omgjorde begge forretningene til en stor forretning med to forretningsfasader, en ut mot hver av parallellgatene. Forretningen inneholdt avdelinger for alle typer klær – dresser, hatter, sko og også kvinneklær. I 1938 stod bygningen til hans egen fabrikk ”The Condor” (Kondoren) ferdig, som startet opp med ca. 70 ansatte, et antall som fordoblet seg i løpet av to år. Fabrikken hadde rom for inntil 350 ansatte. Bygget rommet en rekke fasiliteter, men flere innretninger som var noe helt nytt på denne tiden. En artikkel i Haugesunds Avis i april 1938 beskriver bygget på følgende måte:

”Her finnes herre- og damegarderober – alle utstyrt med dusjer, en svært sjelden innretning i denne type firmaer. ... en rekke rom med vasker og toaletter. ... en stor, vakker forsamlingsal som vil få navnet ”Condor Hall”. Den vil benyttes til spisesal ... så vel som aula for

konserter, foredrag osv. Den vil også inneholde et bibliotek ... det elektriske anlegget er på totalt 100 kilowatt ... et ventilasjonsanlegg som suger ut dårlig luft og tilfører frisk luft ... en elektrisk heis ... en nødutgang.”

I 1916 giftet Rabinowitz seg med Johanna Goldberg, en jødisk kvinne fra Berlin, der de visstnok møttes første gang. To år etter ble deres datter Edith født. Familien bodde sammen i Haugesund i 9 år. Johanna følte seg etter hvert isolert og ensom i Haugesund og ute av stand til å knytte kontakt med sine sambygdinge. Så i 1927 flyttet Johanna til Bergen med Edith, hvor det bodde andre jøder og hvor hun hadde venner og familie. Rabinowits besøkte dem i helgene.

Rundt den tiden da Edith ble født hadde Rabinowitz begynt å publisere artikler i de lokale og riksdekkende avisene. I artiklene uttrykte han sine sterke synspunkter og teorier om samfunnsliv, økonomi, politikk og spesielt om jødiske erfaringer og Palestina. I 1918 skrev han om zionismen og i 1922 erklærte han ”The Protocols of the Elders of Zion” som en forfalskning og i 1930 diskuterte han araber/jøde-konflikten i Midt-Østen.

I 1933 utga han selv sin bok ”Verdenskrisen og oss”. Hans målsetting var:

”Med dette mitt lille arbeid ønsker jeg å vekke den lille mann ... Jeg har som mål å vise at hat og stengte grenser er årsakene til den miserable verdenssituasjonen i dag.”

I boka diskuterte han internasjonal politikk, nasjonsledelse, menneskerettigheter og forretningsetikk, både i teori og praksis, og forbandt dette med aktuelle hendelser i verden. Hans analyser av virkningene av den første verdenskrig og hans spådommer om hva som ville og burde skje som et resultat av dette, var skarpsindige og treffende. Han forfektet at Norge burde utnytte sine naturressurser for å oppnå økonomisk gevinst og at det burde opprettes en felles europeisk myntenhet for å lette handel og forretning.

Boken listet opp detaljerte ”livsplaner” og livsregler for arbeidstakere, arbeidsgivere, selgere og forretningsmenn. Rabinowitz hevdet at suksess i forretningslivet kunne oppnås gjennom samarbeidvilje og en fokusert, pliktoppfyllende og disiplinert arbeidsinnsats. Videre at rikdom kun kan erverves hvis de ansatte er lykkelige, og således produktive. At arbeidsgiveren må sørge for et godt arbeidssted, være opptatt av sine arbeideres velferd, helse og til en viss grad også arbeidernes lykke, og lønne dem tilstrekkelig. For å maksimere sin suksess burde foretningmannen på sin side være tolerant og ha som mål å utvikle seg selv gjennom reiser og kultur:

”Han må være observant overfor alt som beveger seg i tiden, så hjernen ikke ruster.”

Også i 1933, i sine avisartikler, begynte han ivrig å advare om de farer Hitlers maktovertagelse og den oppblomstrende antisemittismen i tiden innebar. Det er ikke usannsynlig at han hadde vært nødt til selv å betale sin plass i offentligheten, hvis det ikke var for at noen, skjønt ikke alle, avisene fryktet tap av annonseinntekter hvis de ikke trykket artiklene hans. I artiklene angrep han Hitler, Goebbels, Nürnberg raselover, nazi-volden, og drev polemikk mot lederen av forskningsgruppen ved rasebiologilaboratoriet i Norge, som var sterkt påvirket av nazistenes rasebiologiteorier. Rabinowitz fikk mye negativ oppmerksomhet for sine frittalende artikler, noe som ikke stoppet ham. Et lokale satiremagasin, ”Gneisten”, ga denne beskrivelsen av ham tidlig på 30-tallet:

”Kjøpmannen M. Rabinowitz forsøkte en gang å holde en tale under en festlighet. Jeg tror ingen hadde oppfordret ham til det, men det var neppe hans feil. Talen hans utviklet seg i retning av et endeløs foredrag om jødernes historie, og enda verre, det hele utartet seg tilslutt til en flom av trussler om å ta festen av dage. Til alt hell var en mann med langt mindre historisk interesse til stede ... som med noen velvalgte bemerkninger fikk stoppet israellittens taleflom og som heldigvis berget festen.”.

Til tross for denne typen kritikk fortsatte han sin klarsynte og velartikulerte kampanje for å rette søkelyset på urettferdighet og de problemer han så ute i verden, og opprettholdt sin tro på det gode i mennesket som tilslutt ville overvinne problemene. I januar 1940 uttalte han i et avisintervju følgende:

”De norske jødene står sammen med det norske folk. Vi føler at vi er norske, at vi ligger i samme seng, og at hvis noe alvorlig skulle skje, så er vi alle forberedt til å ofre alt for vårt fedreland. Norge er og vil alltid forbli vårt hjem.”.

Selv om Rabinowitz misslyktes i å vekke ”lille mann”, det som var hans mål, virket hans artikler overfor den tyske intelligensian. Nazistene trykket opp advarsler om ham og det er bevist at de betraktet ham som ”leder av den jødiske motstandsbevegelsen i Norge”, noe som ikke var tilfelle.

9. April 1940 invaderte nazistene Norge. De ankom Haugesund dagen etter og lette etter Rabinowitz. Mange har hevdet at han var den første jøden i Norge som de ettersøkte. Kort tid før gikk Rabinowitz i dekning. Han var nå alene – hans kone hadde dødd i 1939 og hans datter Edith var gift. Han gikk i dekning forskjellige steder, alle innenfor en times avstand fra Haugesund. Mot slutten av 1940 ble han tilslutt tatt til fange av nazistene. Det er aldri blitt bekreftet om de som kjente ham og visste hvor han skjulte seg, hjalp til at han ble tatt til fange. Han ble ført til Stavanger fengsel og i løpet av året etter deportert til Polen. Der dikterte han sin siste vilje og testamente til en norsk politisjef, som fungerte som hans eksekutør og som var med i hans transportering. I hans testament testamenterter han sitt firma til sine ansatte i tilfelle ingen av hans familie ville overleve krigen. Mot slutten av 1941 ble han deportert til Sachsenhausen Konsentrasjonsleir i Tyskland, både som politisk fange og jøde. Der døde han 27 februar 1942 av ”hjerteslag forårsaket av lungebetennelse”. Vitner rapporterte senere at han ble slått i hjel. Hans datter, gravid med sitt andre barn, hennes mann Hans og deres to år gamle sønn Harry døde alle i Auschwitz i begynnelsen av 1943.

I følge bestemmelsen i hans testament overtok hans arbeidere firmaet. De drev firmaet helt opp til 1980-årene.

(Merk! Mer historisk bakgrunnsmaterial, aktiviteter/oppgaver til bruk ETTER å ha sett forestillingen, ordliste og forslag til referanselitteratur vil også bli lagt ut i løpet av kort tid.)